

Eşref Altaş & Mervenur Yılmaz (Ed.), *İslam Düşüncesinde Ahlâki Önergelerin Kaynağı*, İstanbul: Nobel Yayınları, 2016, 236 s.

Değerlendirmeler: Yaylagül Ceran Karataş

Giriş

İslam Ahlâk Düşüncesi Serisi İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ile İlmî Etüdler Derneği (İLEM)'nin ortaklaşa yürüttükleri İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi kapsamında ortaya çıkan eserlerin yayınlandığı bir dizidir. Dizide İslam düşüncesinde felsefi ilimler ile dinî ilimlerin kesiştiği noktada yer alan ahlâk bahsini, farklı alanlar ve ekoller içerisinde tartışarak ele alan çalışmalara yer verilmektedir. Dizide yer alan kitaplar şöyledir: Ahlâkın Temeli, İslam Ahlâk Literatürü: Ekoller ve Problemler, Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri: Seçme Metinler, İslam Düşüncesinde Ahlâki Önergelerin Kaynağı, İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri, Fahreddin er-Razi'nin Gayeci Ahlâki. Değerlendirmemize konu olan yayın İslam Düşüncesinde Ahlâki Önergelerin Kaynağı, Proje kapsamında yapılan araştırmalar doğrultusunda İslam düşünce geleneğini temsil eden okulların ve kişilerin ahlâki önergelerin kaynağına dair sorgulamalarını ve müstakil bir disiplin olarak ahlâkın problemlerini ahlâki önergelerin kaynağı çerçevesinde ele alan sekiz bölümden oluşmaktadır. Kitabın yoğunlaştığı problem ahlâki yargılarımızın kaynağının akıl-nas ve sonlu-sonsuz diyalektğinde kelam ve felsefe okulları tarafından nasıl ele alındığıdır.

Ahlâki Önergelerimizin Kaynağı Nedir?

İnsanın fiileri, bu fiilerin sözlü ifadelerle aktarılması ve normlara dönüştürülmesi felsefenin temel disiplinlerinden biri olan ahlâk/etik alanının problematiğini oluşturur. Bu açıdan bir felsefe disiplini olarak ahlâk, sadece insanın fiilerini değil, iyi(lik)-kötü(lük), mutluluk, erdem, sorumluluk, vicdan, niyet, özgürlük ve benzer

@ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, yaylagul.ceran@medeniyet.edu.tr

fiillerin/hallerin bizatihi ne olduklarını, nasıl bir çerçeve çizdiklerini ve kaynaklarını araştırmaktadır. Felsefe tarihinde, Batı düşüncesinde de İslam düşüncesinde de, ahlâkın insanın insan olmakla yüklendiği sorumluluğu/teklifi nasıl alımladığı ve varoluşunun ayırmedici özelliği olarak nasıl konumlandığı sorusu önemli bir yer tutmaktadır. Fakat bununla birlikte, özellikle ahlâkın felsefenin bir disiplini yani “etik” olarak adlandırılmasıyla bizatihi kendine yönelmesi, yani metaetik tartışmalar da ahlâkın diğer önemli konusunu oluşturmaktadır. *İslam Düşüncesinde Ahlâki Önergelerin Kaynağı* adlı kitapta, ahlâkın bu iki boyutunun özellikle klasik kelim okullarından Mu'tezile, Eş 'arî ve Mâturîdî üzerinden ve İslam filozofları Farabi, İbn Sina, Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî ve Nasîruddîn et-Tûsî'nin metinlerinden hareketle nasıl ele alındığı tartışmaya açılmıştır.

Tartışmaların seyri ve kaynaklara müktesebatı dikkate alındığında kitabı oluşturan her bir makalenin incelikli bir çalışma sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kitabı oluşturan sekiz makalenin izini takip ettikleri ortak soruyu şöyle özetleyebiliriz: “Ahlâki önergelerin kaynağı nerededir? Ahlâki yükümlülükler akıl ve nas bağlamında nasıl temellendirilmiştir?” Bu soruların altında yatan temel sorun ise kitabın ikinci makalesi olan *İlk Dönem Eş 'arî Kelam Ekolünde Ahlâki Önergelerin Kaynağı Sorunu Kazanç*'ın metninde şöyle özetlenmektedir. “... İslâm düşüncesinde ahlâkın mahiyeti ve ahlâki önergelerin kaynağı tartışmalarının yürütülmesinde iki ana anlayışın ve damarın etkin rol oynadığını görmekteyiz.” (Altaş & Yılmaz, 2016, s. 54) Yazara göre bu iki ana anlayış fıkhîta re'y yanlıları ile kelamda rasyonalistler, hadisçiler ve nakilciler arasındaki koşutluk üzerinden kurulmuştur. Kazanç'ın dikkat çektiği bu karşıtlık sorununun sadece ahlâkın teorik ve pratik yönleriyle ilgili olmadığını delillendirmektedir. Bu sorular aynı zamanda yaratıcının sıfatları ve yarattıklarıyla kurduğu ilişkileri konu edinen klasik dönem İslam düşüncesinin ahlâka ilişkin yaklaşımlarını da göstermektedir. Bu durumu kitabın bölümlenmesindeki ana düşünceyi de temsil edecek şekilde söylemek gerekirse, ahlâkın mahiyeti ve ahlâki önergelerin kaynağı sorunu kelam, fıkıh ve felsefe açısından hem yaratıcının sıfatları hem muhatap aldığı/yarattığı insanın doğası ve konumu hem de yaratıcısıyla insan arasındaki ilişkinin mahiyeti çerçevesinde katmanlı bir yapıdadır.

Kitabın bölümlenmesinde editörlerin üzerinde durduğu, bununla birlikte bölümler arası geçişlerde ortaya çıkmayan fakat özellikle Özturan ve Tiryaki'nin metinlerinde tartışmaya açılan ve daha sonra diğer metinlerde de devam eden ahlâkın amelî ve nazarî boyutu meselesi İslam düşüncesinde kelam ve felsefenin ayrışma noktalarından birini temsil etmektedir. Kitabın ilk üç bölümünde kelam ekollerinin kurucuları ya da önemli temsilcileri üzerinden ahlâkın kaynağı meselesi akıl mı nakil mi tartışmalarından hareketle temellendirilmiştir. Burada özellikle ahlâkın

amelî boyutu insanın kulluğu çerçevesinde teolojik, epistemolojik ve ontolojik tartışmaların merkezinde ele alınmıştır. Tiryaki'nin İbn Sîna ve Altaş'ın da Fahreddin er-Râzî üzerinden makalelerine taşıdıkları İbn Sîna'nın nazarî ahlâkın imkânı ve sınırları tartışması ise, özellikle amelî ahlâkın kaynağına ilişkin çelişkili yorumları ve değerlendirmeleri iyilik ve kötülüğün ne olduğu, nasıl anlaşılması gerektiği konusundan kritik bir duruş sunmaktadır. İbn Sîna'ya göre amelî felsefenin nazarî bir yönü vardır. Tıpkı nasıl ki bir şeyin gayesinin kendinde olmaması ve hatta kendisi dışında bir şeyde olması mümkünse aynı şekilde amelin gayesinin de bizzat kendisinde olmayıp nazar tarafından kendisine bildirilmesinde bir sorun bulunmamaktadır. (Altaş & Yılmaz, 2016, s. 164) Amelî olandaki nazarın kaynağı hem İbn Sîna hem de er-Râzî için faâl akıl değildir, çünkü faâl akıl soyut kavramların ve teorik önermelerin kaynağıdır. Onun kaynağı yaygın olarak kabul edilen görüşlerde, geleneklerde, fikirlerde ve zayıf deneyimlerde (Altaş & Yılmaz, 2016, s. 164, 194)

Kitapta kelimcilerin ve filozofların iddiaları ahlâkî önermelerin kaynağı ve ahlâkî yükümlülükler çerçevesinde özellikle iyilik-kötülük (hüsn-kubûh) ilişkisini merkeze alarak sınıflandırılmıştır. Bu üslup ahlâk felsefesi çalışanlarının dikkatini hem metodolojik hem de iyilik-kötülük meselesi açısından iki temel soruna yönlendirecektir. Bunlardan ilki, metodoloji açısından, ahlâk ve etik zemininde karşımıza çıkan meta-etik tartışmalardır. Kitapta ve genel olarak ahlâk felsefesi disiplininde ahlâk pratik alanla etik ise ahlâkın felsefesi olarak teorik alanla özdeşleştirilmiştir. Bu sınıflandırmaya dikkate çeken Evkuran, tartışmaların özünde ahlâk metafiziğiyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Batı'da Adorno ve sonrası eleştiriler bu ayrımın altında yatan esas sorunun metafizik, politik ve epistemolojik olduğunu gözler önüne sermişlerdir. Evkuran bu ayrımın köklerine işaret ederek başlarken İslam düşüncesinde teorik ahlâk tartışmalarının olmadığını söyleyerek başlayan Kazanç'ın makalesi, bu eleştirilerde belirtilen ahlâk-etik tartışmasının bizce kurgusal oyununa takılmıştır. Oysa Cengiz'in ve Özturan'ın makalesi İslam düşüncesinde ister kelim ekolleri ister felsefe açısından olsun meselenin amelî ve nazarî boyutundaki farklı tartışmaların özünde nasıl bir soruyu barındırdıklarını açıklamışlardır. Özturan, Fârâbî'nin hem bir eylemin ahlâkî olup olmaması (teorik/nazarî ahlâk açısından) hem de ahlâkî bir eylemi gerçekleştirirken (pratik/amelî ahlâk açısından) amelî aklın gerekleriyle nazarî aklın ilkelerinin birlikte nasıl rol aldıklarını açıklarken meseleyi de özetlemiştir. Fârâbî'nin felsefesinde ki felsefesinin bir özetidir de aynı zamanda ahlâkın kaynağı "nazarî ve amelî yönleriyle ahlâkî bilgiyi elde etme bakımından *akıl*, akli bilginin nihaî kaynağı olması bakımından *Tanrı*, amelî akli besleyen kaynak olması bakımından *tecrübe*, kişinin uyması gereken bazı ahlâkî kuralları kanunlaştırması bakımından *filozof kral/devlet*, ahlâkî kuralları temsil ve sembollerle insanlara ulaştırması bakımından *peygamberdir*." (Altaş & Yılmaz, 2016, s. 149) Özellikle Akyol

Gazzâlî'den hareketle ve Gafarov da Nasîruddîn et-Tûsî üzerinden her iki filozofun felsefî tutumlarıyla da doğru orantılı olarak ahlâkın dinin sınırları içinde nasıl temellendirildiğini özetlemişlerdir. Akyol, Gazzâlî'nin felsefî serüveninin de gözlemlenebildiği özet bir tutumla onun ahlâkın kaynağını dinin kavram ve kabulleri merkezinde felsefî bir ahlâkın imkânı çerçevesinde şekillendirdiğini söylemiştir. Fakat burada Gazzâlî tartışmayı nazârî açıdan hüküm ve sınırların kaynağını ilahî olanda mutlaklaştırırken amelî açıdan iki boyutlu bir açıklama getirerek insanın sorumluluğunun altını çizer. Ona göre amelî açıdan ahlâkın kaynağı hem ilahî olan hem de insanın kendi idrakidir. Buradan hareketle de ahlâkî eylemlerin hangi dört grup insandan nasıl sâdır olduğundan bahseder (Altaş & Yılmaz, 2016, s. 179). Gazzâlî böylece dinin ilke ve sınırları içinde felsefî olana özellikle ahlâk ile psikolojiyi birbirine yaklaştırarak yer açmıştır. Gafarov, Nasîruddîn et-Tûsî'nin ahlâkî aklın semeresi olarak gördüğünü fakat aklın da hem ontolojik olarak hem de epistemolojik olarak Tanrı'ya dayandırıldığını söyleyerek ahlâkın tümellik açısından dinle nasıl sınırlandırıldığını tikellik açısından eyleyenin akıl ve eylemiyle (özellikle pratik açısından psikolojide ve siyasette) nasıl biçimlendirildiğini açıklar.

İkincisi ise, iyilik-kötülük (hüsün-kubuh) meselesi, aslında ahlâkın amelî ve nazârî yönlerini birleştiren ve aynı zamanda ayırıştıran bir sınır gibidir. Kitaptaki sekiz makalede de bu meseleye ayrıntılı yer verilmiştir. Özellikle Cengiz'in ve Altaş'ın makalelerinde hem kelamın hem de felsefenin meseleye ilişkin yaklaşımları iki önemli karakter bağlamında vuzuha kavuşturulmuştur. Kadı Abdülcebbar'ın ve Fahreddin er-Razî'nin metinlerinde ön plana çıkan kötülüğün zafî olması durumu, çağdaş tartışmalar açısından özel olarak insanın doğası ve eylemi arasındaki ilişki bağlamında yeni bir açıklama modeli getirmektedir. Aslında makalede altı çizilen tanım ve tasvirler açısından Kadı Abdülcebbar'ın iddiaları günümüzde, iyilik ve kötülük meselesine modern hukukun önermeleri ve çağdaş ahlâk tartışmaları açısından ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji bağlamından bakmaya davet etmektedir. Fahreddin er-Razî ise İbn Sina çizgisini takip ederek insanın eyleminin amelî ve nazârî bilgiyle ahlâk, psikoloji, siyaset ve mantık açısından nasıl ilişkilendirileceğini temellendirmiştir. Böylece iyilik-kötülük (hüsün-kubuh) meselesi salt bir teodise olmanın ötesinde insanın eylemleri açısından ele alınarak ahlâkî eylem ve ahlâkî yargı arasındaki (kaynağı bakımından) geçişli ilişki de meta-etik tartışmalar bağlamında dikkate sunulmuştur.

Sonuç olarak, bu kitap ve içinde yer aldığı proje, ahlâkın akıl ve nas sarkacında nereye hangi açıdan yaklaştığının ya da hangi açıdan uzaklaştığının ve hangi açıdan dengede kaldığının bir haritasını-grafigini çıkartmıştır. Bu minvalde klasiğin nasıl sınıflandırılması ve onunla nasıl irtibat kurulması gerektiğine dair bir yöntem oluşturmakla birlikte, çağdaş ahlâk felsefesi meselelerinin popülerleştirilmeden teorik temellerinin nasıl inşa edilebileceğine dair bir kılavuz olarak da değerlendirilmelidir.